

Бредун І. В.,

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Харківський національний університет будівництва
і архітектури
(Харків, Україна), E-mail: polk@i.ua

ІНДИВІДУАЛЬНА ЕСХАТОЛОГІЯ ЄГИПТЯН

***Анотація.** Проводиться послідовне осмислення релігійних ідей есхатологічного змісту у просторі стародавньої свідомості. У межах картини світу єгиптян виявляє смислові рівні теми, розробляє авторські інтерпретації. Есхатологічні ідеї розглядаються під кутом зору уявлень та вірувань про Долю людини та Долю Всесвіту. Есхатологія розкривається у контексті індивідуального виміру (як доля душі після смерті), в просторі якого осмислюються її додаткові контексти.*

***Ключові слова:** душа, есхатологія, ідея, індивідуальна, світогляд, циклічна.*

Актуальність. Проблема розкриття смислових обріїв есхатологічних ідей у вимірах різних релігійних традицій має ключове значення для осмислення феномену есхатології. Реконструкція стародавніх уявлень відкриває можливість відстежити його джерела виникнення та еволюцію. З одного боку, це поширює простір його смислотворення. З іншого боку, культивує інтелектуальну культуру, розширює межі світської та релігійної свідомості, розвиває духовну та індивідуальну культуру мислення.

Нашою **метою** виступає виявлення та інтерпретація есхатологічної проблематики в просторі стародавньої свідомості єгиптян, а саме розкриття ідеї Долі крізь призму їх сакральних думок; реконструкція світоглядного (смислового) ядра сакральної свідомості; виокремлення індивідуальної есхатології та окреслення можливих контекстів Всесвітньої есхатології (їх інтерпретація).

Ступінь розробленості проблеми. Есхатологічна проблематика пронизувала всі релігійні та філософські системи людства, сакральні тексти єгиптян, роботи яскравих авторів західноєвропейської парадигми культури, філософів: Цицерона, Піфагора, Платона, Аристотеля, Прокла, Ямвлиха, Дж. Бруно, Г. Лейбніца, Ф. Ніцше, А. Шопенгауера та ін..

Тема дослідження орієнтує на необхідність розкриття співвідношення ідей Долі і безсмертя, виявлення ролі та вимірів здійснення есхатологічних ідей в єгипетській картині світу. Світогляд стародавніх єгиптян орієнтує на дві сфери буття Всесвіту. Духовну та земну, з акцентом на першій. Джерелом Долі духовних сутностей мислиться небесна реальність. В ній концентруються уявлення про посмертну мандрівку душ (вектор індивідуальної есхатології), всесвітню пам'ять (як воскресіння Долі минулого в містичному спогаді).

Треба зазначити, що міфологічна свідомість єгиптян презентує ідею Долі через теми, які змістовно розкривають питання джерела походження світу, людського життя (духовну та земну Долю душ), тобто Долю земного світу. Стародавній світогляд окреслює погляди на Долю небесних світил, тайну «народження та смерті», «воскресіння», посмертного суду та ін.. У літературі існує думка, що есхатологічні міфи (як уявлення про кінець світу) були відсутніми у первісних культурах. Але, архаїчна міфологія підготувала певні уявлення та ідеї есхатологічного навантаження: теми про смерть та воскресіння Природи; про злих та добрих духів, які стають загрозою для життя людини та світу. Отже, стародавні уявлення про життя та смерть, загробний світ (та зазначені вище теми) поступово окреслюють коло есхатологічних ідей.

Цікаво відзначити (у контексті невеликого екскурсу в історію), що есхатологічна міфологія була характерною рисою ацтеків. Вона оповідала про цикли та епохи Сон-

ця, його чотири етапи (форми) існування. Розповідала про його загибель. Небесне світило втілювало в собі ідею стабільності космосу. Зміни в ньому сприймалися як певні знаки, які свідчили про кінець світу. З часів ацтеків ведуть свій початок вірування про необхідність підтримувати силу богів та небесних світил за допомогою певних ритуалів жертвоприношення. Їх метою було відкладення кінця світу. Останній сприймався як час очищення, катастрофи, землетрусів та голоду. Первісна людина вважала, що ритуал гармонізує цілі Всесвіту та людства, підтримує життя. Як наслідок, виступає гарантом існування, продовжує Долю живих істот. Окресленні ідеї отримують свій розвиток і в інших релігійних світоглядах.

Есхатологічна модель єгиптян: загальні риси. Дуалістичні уявлення про Долю людини та Всесвіту осмислюється нами у відповідності з двома концепціями часу (характерних для стародавніх єгиптян). Перша концепція мала назву «нехех». У смислового відношенні під її владу підпадає все мінливе. «Нехех» у вигляді пам'яті повертала до першооснови (сфери Духу). У нашому контексті так тлумачиться Доля земна. Другий вимір розуміння часу носило ім'я «джет», яке орієнтувало на вічно існуюче. Цей вимір орієнтує на експлікацію Ідеї Доли, яка «продовжується» у вічності (джет). Вона розкриває погляд на безсмертне існування духовних сутностей у потойбічному світі, мислиться поза часом, але актуалізується в ньому. Ця ідея об'єднує подвійне розуміння Доли (мінливої та вічної). З одного боку, Доля духовних істот реалізується у поцейбічному їх існуванні. З іншого боку, їх життя продовжується в Абсолюті, над сущим.

Велика есхатологія у контексті розкриття теми Доли спонукає нас до окреслення деяких уявлень єгиптян пов'язаних з космогонією. В космогонії періоду епохи Стародавнього Царства йдеться про Ра-Атума, який створив Шу (Повітря) і Тефнут (Вологу). Потім від них з'явилися Геба (Земля) та Нут (Небо). Останні породили Осіріса, Сета, Ізиду та Нефтіду. Отже, з часу творіння богів починає свій рух їх Доля та Доля світу (його представників) [3].

Смисловий вимір індивідуальної есхатології розкриває теологія храму Ра (у Геліопі). Вона оповідала про Долю царя після смерті, який усвідомлювався як бог, формувала уявлення та вірування у шляхи душі за гробом. Отже, Бог Сонця приймає фараона у вічність, в небесне буття. В образі птаці, саранчі, або скарабея фараон сходить у блаженні Поля. Перехід до них пов'язаний з необхідністю очищення. Потойбічне буття уявляється як багаторівневе. Щоб перейти на наступний рівень цар повинен був відповісти на певні питання (у вигляді магічної формули). Ця процедура нагадує відомий обряд ініціації, але такий, що відбувається в іншому світі. У літературі ми зустрічаємо розповідь про небесну Долю царя. А саме, у загробному світі цар не зустрічається з Осірісом (суддею). Цар усвідомлюється як рівний богу. Він сідає на небесний трон, починає правити народом у вічності. З одного боку, це окреслює картину небесного світу (культивує ідею небесного Суду), тобто вказує на ідею загробного суду над душами людей. З іншого боку, орієнтує на карту небесного світу, а саме на світоглядні цілі у досягненні вищого існування (виміри, які душа повинна пройти) [2; 3].

На протязі аналізу стародавніх уявлень ми періодично стикаємось з ідеєю Єдиного цілісного буття, яка змістовно розкриває у його межах безперервний зв'язок небесного та земного світів, тобто його Долю (проявлену у Долі інших істот). Вона презентується у поглядах на Дух та Природу. Остання презентується в образі богині. Разом вони керують Долею Всесвіту, духовними та земними Долями духів (процесом їх втілення в земну реальність). Отже, проходить контекстуальна акцентуація на духовному вимірі буття, який проявляється у земному його втіленні та є джерелом життя, тобто Доль всього існуючого. Під цим кутом зору стає зрозумілим погляд єгиптян на богів, а саме на культ фараона (представника небесних вимірів). Він вказує та орієнтує на цей вічний взаємозв'язок, взаємовплив двох сторін однієї реальності (Єдиного).

В поглядах, віруваннях, сакральних культурах дедалі закладаються ідеї Долі обраних небесами (царів, фараонів, богів), тобто їх божественного походження та земного втілення, а також їх шляхи сходження (та всіх душ) з небесних сфер (мандри душ за гробом). У загальному вигляді формується розгалужений змістовно вимір індивідуальної есхатології, а саме роздуми про індивідуальні Долі різних видів душ.

Уявлення про божественну сутність фараона постійно культивуються у просторі стародавньої свідомості, ведуть свою історію з глибин первісних вірувань. Вище ми говорили про Долю царя у контексті його сходження у небесну сферу. Тепер її окреслимо в іншому векторному осмисленні. Доля володаря починається (у божественному бутті), а потім продовжується у земному його житті. Відомості про неї ми черпаємо з уявлень про першого царя Менеса. Завершується небесне коловертання Долі царя його сходженням на небо. Після смерті фараон своє земне існування продовжував на небесах. Там актуалізувалась його Доля небесна (безсмертя). Це наштовхує на думку про зародження ідеї Єдиної Долі його душі, яка презентує та віддзеркалює ідею Долі всіх душ.

Доля всіх фараонів сприймалась як Доля богів, які керують світом та забезпечують процвітання країни. У нашому контексті боги дбають про Долю земну та Долю всіх її представників. Саме з цієї сакральної ідеї починає формуватись єгипетська карта світу. Ідея безсмертя стає її світоглядною засадою. Доля божеств розкриває світоглядні орієнтири віри у Долю людських душ (індивідуальну), формує уявлення про сходження та мандри душ за гробом.

Доля богів. Розвинена теологія щодо богів склалась у стародавньому Єгипті (щодо бога Птаха, згодом Осіріса та Гора). Релігійні уявлення Єгипту оберталися навколо ідеї їх земної Долі, тобто фізичного втілення. Отже, Доля представників божественного пантеону не уявлялась поза реалій цього світу, їх земних життів. Відбитки уявлень про неї зафіксовані на стародавніх стінах храмів, склепів, тобто в артефактах культури. У межах стародавніх уявлень єгиптян Доля богів існує в ареолі ідеї вічного життя, безсмертя [3].

У цьому контексті згадується Ізіда, яка співала «Піснь Воскресіння». Вона призивала душу померлого чоловіка до земного існування. Під різними кутами зору у колі стародавніх вірувань єгиптян розкривається земна Доля богів. У цьому сенсі особливу популярність в межах релігійної свідомості тих часів отримала Доля Осіріса. Він був єдиним богом який після смерті був оживленим, а саме отримав перемогу над смертю. Ця легенда укорінює ідею вічного життя, можливість його продовження у небесних вимірах, дає надію на майбутню Долю душі.

Долі божеств знаходяться у стані постійних коловертань, тобто вищі духовні сутності періодично втілюються. Ця ідея підтримує вірування єгиптян у безсмертя, в непорушність космічного світоустрою [3]. Ідея Долі богів закладається у просторі уявлень про великого бога, який іменувався Птахом. Він мислився як творець життя та вищих істот (богів). Йому приписувалась також функція творіння їх земних Доль. Саме він керував їх перевтіленнями. Отже, Доля земних сутностей, земного буття формується завдяки богам. На початку творення світу перші Долі богів асоціюються у єгиптян з їх втіленнями у світ речей (в глину, камінь, рослинний світ, в усі різновиди існуючих форм). Доля богів окреслює структуру Всесвіту. Їх сходження в царство мертвих символізує вічне життя та переходу душ по інший бік реальності, з одного боку. З іншого боку, формує уявлення про небесні сфери, духовні виміри по яким мандрує душа за гробом. Зasadничою стає тема духовної трансмутації, яка «фіксує» у свідомості людини ідею вічної Долі (Єдиної) індивідуальної душі [3]. Так чи інакше, а ідея Долі отримує свій розвиток в стародавньому світогляді, фіксується на рівні свідомості культури. Ідея вічної Долі богів породжує ідею вічної Долі людських душ. Наступним її значущим виміром здійснення є наступна сфера.

Фізична реальність та її Долі. У черговий раз ми стикаємось з думкою, що в стародавньому світогляді єгиптян Доля Космосу та земного світу повністю за-

лежить від прихильності богів. Всесвіт створений вищими істотами, які керують ним, Долями його представників (людей, птахів, тварин) та небесними світилами. Як наслідок, в стародавню епоху сформувалась та отримала свій розвиток солярна теологія. Космос та Небесні світила обожнювались. Стародавні люди вірили, що бог Ра (Сонце) кожен день вмирає та відроджується на світанку. Загробна Доля фараона (з часом) починає мислитися як його оживлення в образі молодого бога Ра. Поступово Доля людини починає уподібнюватися сонячному циклу, тобто мислиться як перехід від однієї форми буття до іншої, тобто пульсує у межах замкнутого циклу «народження – життя – смерть – відродження».

Доля душі, або індивідуальна есхатологія. Тема індивідуальної есхатології, Доля душі представлена у поширеному вигляді у просторі культури стародавніх єгиптян. Її система координат охоплює земну її Долю та Долю небесну. Єгиптяни першими сформуvalи доктрину безсмертної Долі душі, яка презентується нами як Єдина. Ідея Долі душі, її шляхів після смерті, загробних мандрів привертала особливу увагу стародавніх людей.

В давньоєгипетських уявленнях життя після смерті усвідомлювалось як народження людської душі в зоряних світах (небесах). Небесну сферу розуміли як Матір. В ній відбувається небесне народження душі (її Долі). Душа звільняється від земного тіла, перероджується у божественному житті, актуалізує небесну Долю в позаземних вимірах [3].

Душа вважається безсмертною. Після руйнування фізичного тіла її подальша Доля може розвиватись двома шляхами. Перший шлях розкриває її Долі небесні за гробом, втілюється в ідею небесного воскресіння. Інший шлях вказує на повернення її до земного буття, тобто входження в нове тіло (дитини). Останнє пояснюється як земне воскресіння, процес оновлення Долі земної, яка продовжується у стані нового дитинства. На протязі всієї історії формування та існування єгипетських вірувань атрибутом існування індивідуальної душі усвідомлювалась її Доля у фізичному тілі. Ці ідеї фіксуються на стінах стародавніх храмів. В одному з фрагментів зображена Душа, яка тягнеться до тіла, намагається з'єднатися з ним. На об'єднання останніх були спрямовані різні погребальні ритуали та обряди, молитви жерців. Це фіксується у Книзі Мертвих (буде далі) [3].

Йде мова про те, що єгиптяни приділяли велику увагу *Долі земної* у контексті значущості здійснення «правильного» переходу. Значення мало збереження тіла померлої людини, особливо голови, яку іменували як «сідницю життя». Страшною Долею (смертю) вважалось спалення та обезголовлення, а також розтерзання шакалами людського тіла. У Книзі мертвих йдеться про те, що перед здійсненням ритуалу погребіння спочатку тіло покійного ретельно мили, потім очищали солями натрію, потім «збирали» та бальзамували. Світоглядні акценти припадали на небесну Долю душі, а не на земну.

Треба окремо зазначити, що муміфікація тіл почала здійснюватись при царях перших династій (початок III тис. до н. е.). Ця традиція тісно пов'язана з уявленнями єгиптян про Долю людської душі за гробом, які концентрувались у поглядах на людину та її духовні тіла.

Отже, стародавні єгиптяни поступово розробили вчення про майбутню Долю душі після смерті. Воно складалось також у відповідності до солярних міфів. В священних текстах йдеться мова про підземні сфери. Оповідується як мертві проходять через отвори у Сонці, яке заходить. Шляхи їх небесної Долі йдуть через темряву, ведуть їх до небесного отця Осіріса.

Нами зазначалось, що тема індивідуальної есхатології (Долі душі за гробом) віддзеркалювалась в обрядах жерців стародавнього Єгипту. Відомо, що існувала традиція, коли труп мерця перевозили через озеро (на його західний бік). Останній асоціювався з місцем сходження Сонця. Всі релігійні системи світу окреслювали уявлення про потойбічний світ, його виміри. Поширеним було його сприйняття та

тлумачення як місце кари небесної, місце очищення та суду [1].

Нагадаємо, що боги (як представники вічності) уособлювали вічне життя. Їх Доля (Всесвітня) презентувала переходи, коловертання буття, культивувала засади сприйняття універсуму як Єдиного (існування Всесвіту). Йдемо далі. Ідея Доли богів поступово еволюціонувала. Від Доли земної, історій про їх царювання на єгипетському престолі (Осіріса), його смерті (від брата Сета) і до чуда воскресіння (сином Гором). Під нашим кутом зору ця тема (ідея Доли бога) поступово універсалізується. Бог починає мислитися (у розширеному вигляді) як життєва енергія, яка забезпечує вічне коловертання буття, його відродження (циклічний розквіт та цвітіння рослинного світу). Під цим кутом зору згадаємо, що Осіріса сприймали як дух хліба. Висихання Нілу тлумачилось як вмирання бога. Наповнення водою ріки сприймалось як результат плачу богині за мертвим чоловіком. Зростання рослинності сприймалось як його оживлення. Бог асоціювався з новим врожаєм. У різних варіаціях міфу про Осіріса він тлумачився по-різному. Інколи як дух дерева (злаків). Взагалі мислився як дух рослинності, бог плодючості. Інколи йому вклонялись як богу Сонця. Смерть та воскресіння бога святкувалось у всіх кутках Єгипту, інколи вона інсценізувалась. Ідея Доли бога породила низку обрядів та ритуалів, які розкривають тему вічного життя по інший бік світу. Обряд погребіння статуї Осіріса в могилу людей здійснювалось з метою призиву воскресіння мертвих, а саме отримання дару духовного безсмертя [2; 3]. Отже, Осіріс сприймається як основа існуючого життя, його джерело. Він з'єднує світи (небесний та земний). Йде мова про ідею Доли Духу життя.

З легендою про Осіріса пов'язані уявлення про загробну Долю душі. Після своєї смерті бог став царювати в царстві мертвих. Він став царем вічності, володарем підземного світу та мертвих. Осіріс здійснював суд над душами останніх. Мертві повинні були сповідатись перед богом. Після цього їх тіла звисували на вагах правосуддя. Грішних карали, а добродійні душі відправлялись у вічне царство. Знову підкреслимо, що воскресіння Осіріса єгиптянами сприймалось як гарантія існування вічної індивідуальної Доли душі. Вони вірили, що кожна душа може жити вічно у небесному царстві [2].

Ідея Доли землі (матерії) укорінюється в уявленнях про богів, які вмирають та відроджуються. Ця ідея розвивається в різних кутках світу, релігійній свідомості Фінікії. Її мотиви оповідає міф про Долю бога Аттіса (Мала Азія). Стародавній єгипетський міф про Долю Ізіді розповідає про воскресіння плоті. Ця ідея згодом отримає свій розвиток і у просторі античного світу.

Отже, реконструкція засадничих ідей стародавнього світогляду презентує різні виміри здійснення есхатологічної теми Доли (певну структуру есхатологічної моделі світу). Ідея Доли проростає в релігійному світогляді єгиптян, стає базовою ідеєю їх релігійних поглядів. У вигляді теми Доли богів вона виступає значущим атрибутом їх релігійної картини світу. Основними віхами її розвитку стали теми: Доля небесна та земна; Доля душі за гробом; Доля представників божественного пантеону; Доля країни; воскресіння Людства; небесного Суду та ін.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Тейлор Э. Первобытная культура; [пер с англ.]. – М.: Социально-экономическое издательство, 1939. – 567 с.
2. Фрезер Дж. Дж. Золотая ветвь: Умиравшие и воскресающие боги растительности; [пер. с англ.]. – М.: АТЕИСТ, 1928. – Вып. III. – 197 с.
3. Элиаде М. История веры и религиозных идей: От каменного века до элевсинских мистерий. – М.: Академический Проект, 2008. – 622 с.

REFERENCES:

1. Teylor E. Pervobytnaya kul'tura; [Primitive culture]. – М.: Sotsial'no-ekonomicheskoe izdatel'stvo, 1939. – 567 s.
2. Frezer Dzh. Dzh. Zolotaya vetv': Umirayushchie i voskresayushchie bogi rastitel'nosti; [The Golden bough: the Dying and resurrecting gods of vegetation]. – М.: АТЕИСТ, 1928. – Вып. III. – 197 s.

3. Eliade M. Istoriya very i religioznykh idey: Ot kamennogo veka do elevsinskih misteriy [History of faith and religious ideas: From the stone age to the Eleusinian mysteries]. – М. : Akademicheskii Proekt, 2008. – 622 s.

Бредун И. В., кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Харьковский национальный университет строительства и архитектуры (Харьков, Украина), E-mail: polk@i.ua

Индивидуальная эсхатология египтян.

Аннотация. Проводится последовательное осмысление религиозных идей эсхатологического содержания в пространстве древней сознания. В рамках картины мира египтян обнаруживает смысловые уровни темы, разрабатывает авторские интерпретации. Эсхатологические идеи рассматриваются с точки зрения представлений и верований о Судьбе человека и Судьбу Вселенной. Эсхатология раскрывается в контексте индивидуального измерения (как судьба души после смерти), в пространстве которого осмысливаются ее дополнительные контексты.

Ключевые слова: душа, эсхатология, идея, индивидуальная, мировоззрение, циклическая.

Bredun I., PhD in philosophical sciences, docent, associate professor of the Department of philosophy, Kharkov national University of construction and architecture (Kharkov, Ukraine), E-mail: polk@i.ua

Individual eschatology of the Egyptians.

Abstract. The author addresses the problem of revealing the semantic horizons of eschatological ideas in the measurement of the ancient tradition, which are key to understanding the phenomenon of eschatology. Reconstruction of ancient representations opens the opportunity to track its sources of origin and evolution. On the one hand, it spreads the space of its thinking. On the other hand, it cultivates intellectual culture, expands the boundaries of secular and religious consciousness, develops a spiritual and individual culture of thought.

The purpose of the article is the discovery and interpretation of eschatological issues in the space of ancient Egyptian consciousness, namely the disclosure of the idea of Fate through the prism of their sacred thoughts; Reconstruction of the ideological (semantic) core of sacred consciousness; The isolation of individual eschatology and the outline of possible contexts of the World's eschatology (their interpretation).

The author concludes that the reconstruction of the basic ideas of the ancient world outlook presents various dimensions of the implementation of the eschatological theme of the Fate (a certain structure of the eschatological model of the world). The idea of Fate sprouts in the religious outlook of the Egyptians becomes the basic idea of their religious views. In the form of the theme of the fate of the gods, she acts as a significant attribute of their religious picture of the world. The main milestones of its development were the theme: Fate of heaven and earth; The fate of the soul behind the coffin; The fate of representatives of the divine pantheon; The fate of the country; The resurrection of mankind; Heavenly Court and others.

Keywords: soul, eschatology, idea, individual, world view, loop.

УДК 316.37

Палагута В. И.,

доктор философских наук, профессор
заведующий кафедрой инженерной педагогики
Национальной металлургической академии Украины
(Днепр, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ КОЛЛЕКТИВНЫХ ИДЕНТИЧНОСТЕЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕ- СТВЕ

Аннотация. В статье анализируются три взаимосвязанных вопроса, актуальные для оценки состояния и развития современного украинского общества, а именно, – что такое историческая память как социокультурный феномен? Как историческая память со-